

DEBATT

Om fascism, antifascism och förskolepedagogik

Syftet med artikeln är att, utifrån en empirisk studie av barnomsorgen, reflektera kring antifascism och förskolans sociala liv. Tesen är att det finns en antifascism i förskolepedagogiken, som tidigare inte synliggjorts. Den första delen av artikeln handlar om aktuell debatt kring fascism och antifascism. Baumanns bok om Auschwitz och det moderna samhället tas upp, liksom debatten om Carl Gustav Jungs förflutna och jungianimens påstådda samhörighet med fascismen. Är Emmanuel Lévinas' antifascistiska filosofi den som kan visa vägen ut ur motsatsen rationalism-irrationalism och den ömsesidiga anklagelsen om fascism som resultat av för mycket eller för lite vetenskapligt förnuft? Emmanuel Lévinas tankar finns med i den svenska förskolepedagogiken, även om den där sällan uttrycks i hans termer. Enligt Lévinas börjar antifascismen i mötet mellan enskilda människor, där du lär dig att se den Andres Ansikte och njuta av livet.

I. Auschwitz som ändpunkt på det moderna samhället med tron på det vetenskapliga förnuftet

Var Auschwitz ett tillfälligt bakslag i det moderna samhället, i övrigt präglad av upplysning och framsteg, grundade på vetenskapligt förnuft? Nej, me-

Ingalill Eriksson är bitr. professor vid mitthögskolan i Sundsvall. Hon forskar f.n. om begreppet »kränkning« inom psykiatrin.

nar flera forskare och författare. Richard L Rubinstein vill exempelvis hävda att de systematiska utrotningarna av judarna under nazisttiden var en »historiens list« (Rubinstein, 1978). Försöken att undanröja en överskottsbefolkning orsakades av krafter, osynliga för de agerande individerna själva. Grunden är enligt Rubinstein ett samhällssystem byggt på vetenskapstro, tekniska framsteg och byråkratisk ordning.

Auschwitz är ett uttryck för den tekniska och vetenskapliga civilisationens framsteg. Förr, under primitivare perioder, var vi hemfallna åt mystiska eller naturrättsliga villfarelser som gjorde att vi trodde att individerna hade ett inneboende, eventuellt gudomligt värde. Nu har vi med hjälp av vetenskapens utveckling insett att allt sådant är metafysik. Nu kan vi med hjälp av modernaste rättsvetenskapen utveckla ett samhälle i vilket massmord inte längre är ett brott. Rationella överväganden ligger bakom tankarna på att undanröja en överskottsbefolkning, som inte behövs.

På liknande sätt beskriver den mer kände sociologen Zygmunt Bauman att modernitet var en nödvändig, om än inte tillräcklig, förutsättning för Förintelsen (Bauman, 1989).

Fascismen kommer till sin rätt »enbart i ett kontext som innebär att man planerar det perfekta samhället och avser att genomföra planen genom organiserade och konsekventa ansträngningar.«

«Den nazistiska revolutionen var ett storslaget experiment i social ingenjörskonst.» (Bauman, 1989, sid 99).

Bauman erkänner att han länge själv betraktat Förintelsen

som ett avbrott i historiens normala flöde, en cancersvult på det civiliserade samhällets kropp, ett tillfälligt vainsinne mitt bland det själsligt friska. Han hade sålunda, bland annat för sociologistudenter, undervisat om den tragedi som judarna råkat ut för, en judisk tragedi inom en historisk parentes. Men genom fördjupade studier, presenterade i »Auschwitz och det moderna samhället«, vill han lyfta fram judeutrotningarna från en marginell status till samhällsteorins och den sociologiska verksamhetens centrum. Förintelsen handlar om den sociala ingenjörskonstens ambitioner att förbättra levnadsomständigheterna, om den vetenskapliga retorikens roll för att legitimera denna, byråkratiens utbredning och effektivitet, teknologiska landvinningar, om kraftfulla verktyg för rationell och effektiv handling.

Fascismen finns alltså fortfarande mitt ibland oss, enligt Bauman. Den tillhör det modernas paradigme med sin övertro på vetenskapligt förnuft och förbättringsiver. Humanitetens hopp finns i den moraliska hållningen, inför vilken det ondas teknologi bryter samman. Baumans väg ut ur modernitetens tvångströja, där fascismens paradigme ingår, är bland annat att försöka minska den »sociala produktionen av avstånd«. Som ett led i detta måste övertron på den professionella expertisen ifrågasättas. Sociologin har en uppgift i utformandet av en moralteori, där professionalis-

mens grunder och den sociala produktionen av avstånd ifrågasätts.

II. Fascismanklagelser mot Carl Gustav Jung och hans efterföljare

Carl Gustav Jung (1875–1961), den schweiziske psykiatern och psykoanalytikern, är känd bland annat för sin teori om den kollektivt omedvetna. Det finns, enligt Jung, ett för mänskligheten gemensamt omedvetet psykiskt skikt. Detta kommer till uttryck i arketyper eller ursymboler. Symbolerna återfinns, och detta är något av Jungs huvudpoäng, i alla kulturers konst, sagor, myter och religioner, men också i den enskilda människans drömmar, fantasier och hallucinationer. En jungiansk terapi, knyter också an till denna symbolvärld i syfte att få fram det individuellt och det kollektivt omedvetna. Bilderna blir centrala i den jungianska terapin, som är mindre inriktad på ord än den freudianska. Jung själv underströk i sina teorier människans religiösa natur och uppmuntrade sina patienter att söka Gud.

Idag kan vi tala om en jungianism, som växer i popularitet. Jungs egna verk översätts och publiceras, kurser ordnas på och utanför universiteten, samtal förs i jungianska termer, konst och finkultur tar upp de mytiska trådarna och i detta sammanhang lyfts Carl Gustav Jung fram med sitt internationella perspektiv på symbolvärlden.

Några skräms och förfäras över denna popularitet. Tron på det vetenskapliga förnuftet tycks hotat. Nyligen publicerades ett nummer av tidskriften *Res Publica*, innehållande hätska angrepp mot denna nya »ockultism« och »mysticism«. Carl Gustav Jung får i detta sammanhang klä skott som föregångare. Den huvudsakliga angreppspunkten är att han påstås ha haft samröre med fascismen och att hans teorier har ett filosofiskt släktskap med fascismen. Författarna i tidskriften, med rötter i universitetsvärlden, varnar för nyfascism i spåret på intresset för myter och för jungianska tankar. (*Res Publica*, nr 21, 1992).

Sigmund Freud var jude och nazisterna använde C G Jung i kampen mot »den judiska psykologin«. Jungs egen argumentation, som gick ut på att han kritiserade Freud för dennes materialism, biologiska determinism, intellektualism, irreligiositet och hans ensidiga betoning av sexualdriften i stället för en allmän livskraft, tycktes inte räcka. Jung blev klassificerad, i synnerhet i efterkrigsdebatten, som nazist.

Det intressanta här är emellertid inte dessa påståenden, utan mer argumentationen att jungianskt intresse för det kollektivt omedvetna, och för övrigt det mer allmänna intresset för myter i dagens samhälle (May, 1991) innefattar risker för fascism. Det påstådda filosofiska släktskapet mellan fascism och jungianism skulle vara

att de bådas romantiska känslor, antiintellektuella hållning, tron på krafter utanför mänsklig vilja och ansträngning.

I den nyväckta debatten om Jung och nazismen på svensk mark, får också nu levande kulturpersonligheter stå i skottgluggen. En av dem är Odd Engström, som uttalat sig om intuitionens och känslans betydelse. »Antiintellektualismen är densamma och Engströms skäl för att uppskatta Jung är inte mycket annorlunda än nazisternas.« (Res Publica, nr 21, 1992, sid 5).

III. För mycket eller för lite förnuft – är det frågan?

Efter att ha tagit del av båda dessa ståndpunkter eller hypoteser, Zygmunt Baumans analys av modernismen och nu levande vetenskapsmäns rasande över jungianismens popularitet, kan det först tyckas som om samhällsvetenskapen står och stampar på samma fläck eller går runt i cirklar. I försöken att förklara fascismen påstår några att orsakerna ligger inbyggda i ett samhälle med för mycket av förnuftstänkande och kalkylerande. Andra åter påstår det motsatta. För lite av förnuft blir till romantiskt och mytiskt vurm, en väg som leder oss rakt in i fördärvet, där hela nationer eller grupper av människor får storhetsvansinne.

Att läsa kritiken av jungianismen är som att förflytta sig till August Comtes 1800-tal. Han påstod att de metafysiska och

teologiska stadierna var passerade och nu skulle efterträdas av det positiva stadiet, byggande på säkerställda fakta och vetenskapens succesiva framsteg. (Comte, 1979). Bara vi kommer ifrån mytologier och annat, så går vi mot en bättre värld.

Å andra sidan kan man kritisera den andra typen av hypoteser på liknande grunder. Bara vi varit kvar i medeltiden, och sluppit upplysning och tron på den vetenskapliga förnuftet, så hade vi levt i ett bättre samhälle och sluppit Förintelsen! Den antimodernistiska kritiken får ibland denna slagsida. Men vid bedömningen av de två diametralt motsatta hypoteserna kring fascismen tycks det mig som om Zygmunt Bauman kommit längst. Han, och många andra med honom, kommer i sin analys fram till att inte heller förnuftstro och dyrkande av vetenskapen förhindrar barbari.

Där står vi idag, en vilsen mänsklighet, som måste börja om från början. Mitt i ett maktfällt och en utbyggd kommunikation, som omspannar hela jordklotet. Krig pågår, fascism finns, judar och icke-judar förföljs. Frågan om förklaringar till fascism, »rasrensningar«, utrotningar, tror jag är fel ställd. Det handlar inte om för mycket eller för lite av intellektuell analys och vetenskapligt förnuft. Att förhindra fascism är inte att krypa in i en upplevelsevärld och bli apolitisk, som vissa grupper av de nyligen Jung-frälsta kan göra. Det är inte heller att frenetiskt hålla sig till de in-

tellektuella samtalen enligt universitetsvärldens forna ideal. Vi kommer inte ifrån de moraliska spörsmålen och människors alla möten i olika sociala kontext. Det är där fascismen och antifascismen börjar.

IV. Den som ser den andres ansikte dödar inte.

Om Emmanuel Lévinas' antifascistiska filosofi

Emmanuel Lévinas (f. 1906) har egna erfarenheter från såväl Stalins och Hitlers framfart och han har suttit i tyskt koncentrationsläger. Med bestörtning och besvikelse såg han sin föregångare och läromästare Heidegger bekänna sig till nationalsocialismen (Lévinas, 1990).

Lévinas har haft sina uppgörelser med såväl Husserl som Heidegger och är idag den franska filosof och etiska tänkare, som i sin läsekrets lyckats förena postmodernister, dekonstruktörer av moderna projekt, och utopister med tron på byggande av ett bättre samhälle. Även dekonstruktörerna, förstöarna, har funnit sin etik (Critchley, 1992). Hos Lévinas finns också mycket av sinnlighet bortom intellektualismen, som sökes av många människor idag, inte bara dem som intresserat sig för jungiansk psykologi. I sina senaste skrifter behandlar Lévinas frågan om Gud och religionen. Som jag försökt visa i en tidigare artikel återfinns alla dessa strömningar inom socialt arbete: modernism, postmodernism och nyandlighet, new

age (Eriksson, 1990).

Lévinas vill minska sociala avstånd. Inledningsvis lyfte jag fram Zygmund Baumans tes om det moderna samhällets »sociala produktion av avstånd«. Han skriver exempelvis följande kring det professionella kunnandet: »aktörerna tjänar enbart som kunskapens ombud, som bärare av »know-how«, och deras personliga ansvar består uteslutande i att företräda kunskapen på rätt sätt, det vill säga göra det bästa möjliga av den rådande kunskapen. För dem som inte har know-how, innebär ansvarsfullt handlande att följa experternas råd. I denna process upplöser sig det personliga ansvaret i den abstrakta auktoritet som ligger i tekniskt know-how.« (Bauman, 1989, sid 256).

Lévinas förespråkar en ansvarsetik att bära med sig i alla sociala möten. Han formulerar denna ansvarsetik i termer av att »se den Andres Ansikte«. Om du har mycket analytisk kunskap, men ändå inte ser den Andre, då har du inte kommit långt i din etiska utveckling. Den Andre är ingen abstrakt varelse, utan en levande människa och det är oförutsägbart vad den Andre kommer att visa och ge. Det vilar också en frihet i detta, att inte ha makt över eller råda över den Andre, en som varje gång står för det absolut nya (l'absolument nouveau) (Kemp, 1992, sid 40).

Ansiktsuttrycket kan inte gripas som ett ting som jag kan överblicka rumsligt. Det skär tvärs genom mitt livsrum och

det appellerar till mig. Det gör mig ansvarig. Ansiktet är inte ett förnekande av min existens, krossar mig inte, utan sätter in mig som ett subjekt, vars existens rättfärdiggjorts.

Och om jag ser den Andres Ansikte, får jag ett bud: Du skall inte döda! Den som ser den Andres Ansikte dödar inte. Människor förenas i sin gemensamma sårbarhet inför döden. Förhållandet till döden öppnar för den etiska dimensionen och förhindrar destruktiv heroism och självcentrerad omnipotens.

Med utgångspunkt från en nordisk filosofers verk, kan vi här tillägga att den gemensamma sårbarheten inte heller gör den ene svag och den andre stark, med rätt att härska över någon svag (Ofstad, 1990).

Emmanuel Lévinas tar sin utgångspunkt just i vår gemensamma sårbarhet, men skriver sedan mer om livsglädjen, sinnligheten, njutningen, erotiska förhållanden och förhållanden mellan vuxna och barn. Den som ser den Andre öppnar sitt hem och blir gästfri.

Filosofiskt innebär Lévinas' moralteori att den etiska dimensionen är mer primär än den kunskapsmässiga. Människans socialitet är en annan och mer grundläggande än den analytiska kunskapen. Och våra värdeföreställningar skapas ur mellanmänskliga relationer.

Avslutningsvis, innan jag går in på barnomsorgens fält, vill jag relatera Emmanuel Lévinas' etiska tänkande till några andra

aktuella teorier och empiriska undersökningar kring ämnet fascism och antifascism.

Bland de tyska fascisterna förekom mycket av plädering för det autentiska (eigentlich), det genuina (unverfälscht) och det äkta (echt). Harald Swedner, den förste svenske professorn i socialt arbete, har analyserat olika nyckelvärderingar i olika samhällsklasser och kommit fram till att just autenticitet, med förankring i europeisk bondeklass, kan degenerera i fascistisk riktning. Det ligger ett fascistiskt hot även idag i ett sådant heimats-tänkande, menar Swedner. Målet är att vi skall känna gemenskap som världsmedborgare på en snurrande planet, utan att för den skull bygga upp auktoritära överstatliga styrsystem (Swedner, 1989, 1993).

Den äkthet som Lévinas förespråkar handlar inte om äkthet enligt några gamla förespråkade hembygdstraditioner eller eviga sanningar om det goda. Tvärt om betonar han det nya genuina i varje mänskligt möte och respekten för den Andres annorlundhet.

Det finns också mycket som förenar Emmanuel Lévinas etiska teori med nyligen framtagna fakta kring hjältarna i det tysta, människor som hade civilkurage nog att visa medmänsklighet med förföljda judar under Hitlertiden. Eric Silver, som genomfört en undersökning om dessa hjältar, har kunnat konstatera att de inte uppvisar andra gemensamma drag än själv-

ständig tänkande, mod och förmågan att se »sin« jude som en individ, med hans eller hennes speciella fruktan, svaghet, preferenser och styrka. Ett citat hämtat från Eric Silvers bok är följande:

Om vi lär våra barn att ha respekt för allt liv, medkänsla med dem som lider nöd, tolerans mot människor som är olika, kunde vi skapa ett samhälle där ett nytt Auschwitz vore otänkbart. (Silver, 1992, s. 170).

Den här beskrivna antifascismen, grundad på individuell och kollektiv ansvarsetik, kan tyckas idealistisk till sin karaktär. Den utgår inte från strukturella förklaringsvariabler. Ottar Brox har tidigare myntat uttrycket »strukturfascism«, för att poängtera att det finns en allmän tendens att trycka problem nedåt i samhällets makt-hierarki. Medelklassen kan sitta i lugn och ro och vara »liberala«, medan de som drabbas av arbetslöshet etc, upplever hotet på ett materiellt plan av ökad invandring (Brox, 1972).

Det intressanta är att vi även hos Ottar Brox nu finner en fokusering på vilka som blir sedda och inte sedda i debatten om invandringspolitik och rasism. Hans tes är att motsättningarna ökar i det norska samhället, då den »moraliska elitens hegemoni« gör att gräsrotterna inte blir lyssnade på och sedda på sina egna villkor, utan på den moraliska elitens. Jag tolkar Ottar Brox så att han vill att såväl invandrare som utpekade rasister bland de norska gräsrotterna

skall bli sedda på sina egna villkor och inte från början klassificerade och utestängda (Brox, 1992).

V. Antifascism inom svensk förskola

För en tid sedan ägnade jag mig åt att försöka tränga in i svensk barnomsorgs vardagsliv. Min egentliga uppgift var att, på kort tid, i ett s.k. akutforskningsprojekt (Eriksson, 1993 b) ta reda på konsekvenserna av nedskärningar inom barnomsorgen i en svensk kommun. En fråga som man måste ställa sig i detta sammanhang är emellertid vad det består av, som politiker skär bort en bit av. Hur ser osten eller brödet ut, som nu hyvlas eller beskärs? Vad gör man egentligen på svenska förskolor?

Vardagslivet jag mötte och deltog i bestod av att äta frukost, samla sig, vara ute och åka pulka, äta lunch, leka i lekhall, höra saga, klä på och av sig, sjunga, baka, klä ut sig, gå omkring och fundera i en korridor, slåss om leksaker, m.m. Det fanns en gästfrihet på de förskolor jag besökte. Aldrig uppstod några problem att den utifrån inte fick vara med eller betraktades med misstänksamhet. Trots en samhällelig snålblåst och indragan resurser (i Sundsvalls kommun 0,75 tjänst per småbarnsavdelning), finns verksamheten kvar. Vad jag valt att kalla förskolans själ dör inte så lätt. Här är ett utdrag ur min rapport (Eriksson, 1993 a, s. 43-44):

Med sociologens blick kan jag se förskolan som en blandning av individualitet och kollektivitet. Med hjälp av förskolepersonalens magiska övningar blir den lille individen sedd genom användandet av gruppen som kollektiv. Det är en stark upplevelse att sitta på samling på »dagis«. Lite påminner det om indianska riter, där en talpinne går runt bland de människor som samlats. Ingen annan får säga något eller göra något, förutom den som har talpinnen i sin hand. Därmed får också alla säga något. På förskolans småbarns-avdelningar skolas barnen in i en sådan kollektiv tradition, med en symbolisk talpinne. Men alla är barn i början och det kan hända att man blir sugen på att börja hoppa lite för sig själv, just då gruppen skall sjunga eller någon skall till att lägga en boll i ett rör. Förskolans själ, som jag uppfattat den, är att den enskilde individen blir sedd av andra i grupp. På de dagliga samlingarna, och dessa blir med åren ganska många för ett »dagisbarn«, blir han eller hon sedd, nämnd vid namn, och får stå i centrum då och då. Barnet lär sig samtidigt att se den andre. Hur ser grannen på pricken bredvid ut, vilken röst har hon, vem är sjuk idag, vilken färg har han, osv. Och man skall se den andre, när den har fått en uppgift, inte hoppa runt och störa för henne eller gruppen. ...

När förskolan fungerar som bäst, och det gör den vissa dagar, då ser människorna varandra. Det är vad jag valt att kalla förskolans själ, då individen blir sedd som individ genom kollektivitet. Andra dagar, då förskolan är som sämst, ser man varken de vuxna eller barnen. Alla tjattrar och den asociala pratsamheten breder ut sig. Man tiger inte, men man varken ser eller hör någon annan än sig själv (Asplund, 1987).

Man kan leka med tanken på att föra ut förskolekulturen på arbetsplatserna och då exempelvis börja dagen med en kortare träff. Alla har ätit frukost hemma och kommer lagom till den gemensamma samlingen. Vi sitter i ring på golvet och sjunger.

Mona är här och Tore är här, och vilken tur att Anders är här, för i vårt glada lag, så har vi Anna här idag, och vilken tur att Eva är här. Och Sven-Axel är här och Ingalill är här, och vilken tur att Lena är här, för i vårt glada lag, så har vi Tommy här idag, och vilken tur att vi alla är här. Fallera.

Sen tar vi upp något gemensamt ämne, konstaterar vad det är för väder ute och vad som skall göras under dagen. Ingen får tala i munnen och avbryta den som har ordet. Mötet varar, inklusive sång, cirka tjugo minuter. Alla har blivit sedda på morgonen. Om vi tillåter oss att tänka stort, mycket stort, och betrakta hela jordklotet och universum, så kanske människors fortsatta existens är beroende av just denna form av gemenskap. Vi som råkar vara här just nu har någonting att ge varandra. Vi skall inte döda varandra, utan se varandra som individer och förenas i vår gemensamma sårbarhet. Det är en form av respektfull livsåskådning, där man ser varandra som människor, alla olika, men alla lika i förhållande till den egna livstidens begränsning.

Sammanfattningsvis finns det något i dagens svenska för-

skolepedagogik, som kan lyftas fram och vårdas i samhälleliga snålblåstider och med syftet att förhindra fascism. Det handlar om ett etiskt förhållningssätt med anknytning till Emmanuel Lévinas moralfilosofi. Antifascismen börjar i mötet mellan enskilda människor, där du lär dig att se den Andres Ansikte och att njuta av livet.

Litteratur

- Asplund, J *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*, Korpen, 1987.
- Bauman, Z *Modernity and the Holocaust*, Basil Blackwell, 1989, svensk översättning: *Auschwitz och det moderna samhället*, Daidalos, 1989.
- Brox, O *Strukturfasismen*, Prisma, 1972.
- Brox, O »*Jeg er ikke rasist, men...«* *Hvordan får vi våre meninger om innvandrare og innvandring?*, Gyldendal, 1991.
- Critchley, S *The Ethics of Deconstruction. Derrida and Lévinas*, Blackwell, 1992.
- Comte, A *Om positivismen*, Korpen, 1979.
- Eriksson, I »New age har trängt in, men modernismen behåller sitt grepp, Universitetsämnet Socialt arbete fyller 10 år«, *Socionomen* nr 2/1990.
- Eriksson, I *Minus miljoner. Akutforskning inom barnsomsorgen i Sundsvall*, november 1992–februari 1993, SOFU, Högskolan i Sundsvall/Härnösand, 1993,a (stencil).
- Eriksson. I »Akutforskning«, *Nordiskt Socialt Arbete*, 4/1993, 1993,b.
- Kemp, P *Emmanuel Lévinas. En introduktion*, Daidalos, 1992.
- Lévinas, E *Etik och oändlighet, Samtal med Philippe Nemo*, Symposion, 1990.
- May, R *The Cry for Myth*, W W Norton & Company, 1991, svensk översättning: *Ropet efter myten, Om den moderna tidens mytologi*, Rabén & Sjögren, 1992.
- Ofstad, H *Vårt förakt för svaghet*, Prisma, 1990.
- Res Publica*, 21/1992, Brutus Östlings Bokförlag, Tema: Jung och nazismen.
- Rubinstein, R, I *The Cunning of History*, Harper & Row, 1978.
- Silver, E *The Book of the Just*, svensk översättning: *Hjältar i det tysta. En bok om medmänsklighet under Hitlertiden*, Rabén & Sjögren, 1992.
- Swedner, H *The emergence of the main province of meaning among human beings*, Department of Social Work, University of Gothenburg, 1989 (stencil).
- Swedner, H *On our oscillations between heimat-weh and yearning for peace*, Presentation at the third biannual conference of the European branch of IUCISD, Rome, sept 1993.